

משה רוסמן

הבעש"ט מחדש החסידות

טרנופול

מז'יבוז'

גמירוב

ברסלב

קמינץ פודולסקי

דניסטר

מפול

מרכז זלמן שזר לתולדות ישראל

משה רוסמן

הבעש"ט

מחדש החסידות

משה רוסמן

הבעש"ט מחדש החסידות

תרגם מאנגלית

דוד לוביש

מרכז זלמן שזר לתולדות ישראל
ירושלים

Originally published in English under the title
Founder of Hasidism: A Quest for the Historical Ba'al Shem Tov
by Moshe Rosman
Copyright © 1996 by The Regents of the University of California

המערכת המדעית

פרופ' ישעיהו גפני (יו"ר), צבי יקותיאל, פרופ' ג'רמי כהן,
פרופ' רוברט ליברלס, ד"ר מנחם מור, ד"ר שמואל פיינר, פרופ' יוסף קפלן
מרכזת המערכת: מעין אבינרי־רבהון

התקין והביא לדפוס: יצחק כהן

ספר זה ראה אור בסיוע

קרן לוסיוס נ' ליטאואר

אוניברסיטת בראילן:

הקתדרה לתולדות הרבנות באירופה בדורות האחרונים ע"ש הרב יקותיאל וחנה קליין
הקתדרה לחקר מנהיגות בעתות מצוקה ע"ש הרב משה חיים לאו
הספר זכה בפרס קרן יורן שניצר למחקר בתולדות עם ישראל
שליד אוניברסיטת תל־אביב

© Copyright by The Zalman Shazar Center for Jewish History, Jerusalem

Printed in Israel, 1999

ISBN 965-227-142-x מסת"ב

Catalogue No. 185-459 מספר קטלוגי

© כל הזכויות שמורות למרכז זלמן שזר לתולדות ישראל, תש"ס

אין להעתיק או להפיץ ספר זה או קטעים ממנו, בשום צורה ובשום אופן, אלקטרוני או מכני,
לרבות צילום או הקלטה, ללא קבלת אישור בכתב מהמוציא לאור.

סדר ועימוד ממוחשב: מרכז זלמן שזר

לוחות: מכון האופסט שלמה נתן; הדפסה: דפוס גרפית (גרף חן) בע"מ

כולם בירושלים

להורי

מנחם נחום בן שמואל וחייקע רבקה רוסמן
איטה בת יעקב ורבקה צ'ימרינסקי רוסמן

תוכן העניינים

9	פתח דבר
13	מבוא
21	פרק ראשון בעל שם טוב
41	פרק שני החסידות שלפני החסידות
60	פרק שלישי מדינה שוקעת?
87	פרק רביעי מז'בוז' – מקום בזמן ובמרחב
113	פרק חמישי התמודדויות החיים
128	פרק שישי איגרת הקודש
149	פרק שביעי עוד מאיגרות הבעש"ט
166	פרק שמיני עדויות
187	פרק תשיעי סיפורי חיים
206	פרק עשירי אור מן הארכיונים
220	פרק אחד-עשר איש של זמנו
235	פרק שנים-עשר מן הבעש"ט ההיסטורי לבעש"ט כדגם
263	ביבליוגרפיה וקיצורים
287	מפתח שמות ועניינים

פתח דבר

ii

ספר זה ראה אור לראשונה באנגלית בשנת 1996 תחת הכותרת *Founder of Hasidism*. בין פרסום המהדורה האנגלית להכנת המהדורה העברית הספיקו כמה מבקרים להגיד את דברם, חלקם אקדמאים וחלקם חסידים. אלה שאינם מרוצים מהמחקר הערוותיהם מתרכזות בהתייחסותי למקורות העבריים המסורתיים ובהערכת הכללית את הבעש"ט. בעניין הראשון הטענה היא שאני ביקורתי מדי, ובעניין השני, שגימתי את תדמיתו של הבעש"ט. תגובתי היא, זאת הפעם הראשונה שרוכזה יחד ביקורת מתודולוגית שיטתית של האמרות המובאות בשם הבעש"ט ושל האגדות אודותיו; עד עתה חוקרים השתמשו במקורות האלה בצורה בלתי קפדנית ודקדקנית מבחינה מתודולוגית, ולפעמים אפילו שרירותית. לעומת הרושם הנוצר על ידי חלק מהכותבים, לא פסלתי את המקורות האלה לגמרי, אלא הצבתי תנאים מוקדמים המתנים את השימוש בהם. במסגרת התנאים האלה אף נשענתי במקומות רבים במחקר הזה על ספר שבחי הבעש"ט. בכלל ניסיתי להכניס סדר בכל מערכת המקורות ולהציב את האמרות והאגדות במקומן הנכון כמקורות לשימוש היסטוריוגרפי. כמו כן השתדלתי לציין מקורות שהחנחו מסיבות שונות ולנצלם כפי שלא נעשה קודם. אם גם אלה שמסקנותי אינן מקובלות עליהם יצטרכו להתמודד עם הסוגיית המתודולוגיות ועם המקורות החדשים והישנים¹ חדשים שהכנסתי לדיון – דינו.

באשר לבעש"ט, בגלל בעייתיות המקורות בעיני, לא התייחסתי לתפקידו כתיאולוג. בויתור הזה מצידי לא התכוונתי לשום "גימוד" כביכול. בקשר לפעילותו הציבורית – נכון כי התיזה של הספר היא, שהבעש"ט היה יותר ממשיך מאשר מחדש, ושהוא לא ייסד "תנועה" עם מוסדות. אכן, אחת התוצאות של הספר היא ציון האבחנה בין הבעש"ט ההיסטורי לבין תדמית הבעש"ט לדורותיה. שאלה פתוחה היא אם האדם המתואר כאן נראה יותר חיוני או פחות חיוני מתדמית זו או אחרת.

נקודת ביקורת נוספת על הספר היתה, שהוא מושפע מהפוסט־מודרניזם ומדה־קונסטרוקציה. זה בוודאי נכון, ויתר מזו: אפשר לומר שהפוסט־מודרניזם יילד את הספר. רוב ההיסטוריונים המסורתיים רואים בשיטות הביקורת החדשות כוח הרסני ואיום על עצם המפעל ההיסטוריוגרפי. אני מצאתי בהן כלים להתמודד עם גוף מקורות, שהוא דל בכמות ומפוקפק באמינות. על ידי שימוש באותם הכלים ניתן להגיע למסקנות משמעותיות – הן במישור המתודולוגי והן במישור התוכני. הספר שרואה אור שונה בעליל מהספר ההיסטוריוגרפי הפוסט־מודרני הטיפוסי (במיוחד בישראל). אין כאן

קריאת תיגר על ההיסטוריוגרפיה המסורתית עד כדי ביטולה, ולא התכוונתי לקדם שום סדר-יום פוליטי. בספר הזה נעשה ניסיון להשתמש בדה-קונסטרוקציה בשרות ההיסטוריוגרפיה "האובייקטיביסטית". ייתכן שקנאי שני המחנות היריבים יצעקו "שעטנז"; תקוותי היא שאנחנו בדרך לסינתזה מתודולוגית חדשה. מי ייתן שתרתמי משהו לפתרון הבעיה ההיסטוריוגרפית הידועה של חשיפת האדם שמאחורי האגדות.

מורי ממשיכים להיות נוכחות חשובה בעבודתי; במיוחד מוכנים תמיד הפרופסורים יעקב גולדברג ואנדרז' קמינסקי לחלוק מידעוניהם. עמיתי באוניברסיטת ברא-אילן ובמוסדות האקדמיים בישראל בכלל מילאו תפקיד קריטי ביצירת ספר זה. זכיתי לשמוע בכנסים הרבים המתקיימים בארץ הרצאות ודיונים, שהוסיפו להשכלתי בעניינים העומדים במרכז הספר ועזרו לי להגדיר את השאלות המחקריות הדורשות טיפול. כמו כן, השיחות המזדמנות שהתנהלו במסדרונות הספרייה הלאומית חידדו את מחשבותי, היפנו אותי לכיוונים חשובים והצילו אותי מטעויות. באוניברסיטת משיגן, שם ביקרתי בשבתון ובהזדמנויות אחרות, למדתי על התפתחויות בחשיבה היסטורית ששינו את הפרספקטיבה שלי, השפיעו על הסגנון של כתיבתי ודירבנו אותי לגלות גישות חדשות במחקר ובכתיבה. תלמידי דרשו ממני לנסח בצורה הגיונית וקפדנית הרבה מהמרכיבים של הניתוח המובא כאן. הם הקשו, הצביעו על סתירות וגרמו לעידון הטענות.

לסיום בזמן איסוף המקורות אני חב תודה לצוותים של הרבה מוסדות מחקר: ספריית צ'רטורסקי בקראקוב, הארכיון המרכזי לתעודות ישנות בורשה, הארכיון ההיסטורי הלאומי המרכזי בקייב, החשיבה היהודית של ספריית ורנסקי בקייב, הארכיון המרכזי להיסטוריה של עם ישראל בירושלים, ספריות אוניברסיטת משיגן, ספריות אוניברסיטת ברא-אילן, בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים, ובמיוחד המחלקה לכתיב יד וארכיונים, המכון לתצלומי כתבי יד, אולם קריאה יהדות ואוסף גרשם שלום.

המפות שורטטו על ידי יורי חודרקובסקי מקייב ועובדו לגרסאות עבריות על ידי תמר סופר מהמחלקה לגיאוגרפיה באוניברסיטה העברית.

פרופ' דניאל בווארין מאוניברסיטת קליפורניה התעניין במיוחד בעבודתי ופעל רבות להבטיח שמהדורה האנגלית תראה אור. תודה לסטנלי הולוויץ ולכל צוות ההוצאה לאור של האוניברסיטה.

בשלבים שונים הטקסט נקרא בחלקו או במלואו על ידי עמנואל אטקס, משה אידל, רחל אליאור, דוד אסף, רוברט בינדר, גרשון בקון, ישראל ברטל, גרשון הונדרט, אניטה נוריק', אלחנן ריינר, חנא שמרוק ושאלו שטמפפר. אני מודה לכל אחד על תרומתו ומסיר מהם כל אחריות לדרך שבה יישמתי את הצעותיהם.

על התרומה הממשית להכנת התרגום ומהדורה העברית, אני מודה לקרן יורן שניצר שליד אוניברסיטת תל-אביב, לקרן לזיוס נ' ליטאואר בניו יורק, לקתדרה לתולדות

הרבנות באירופה בדורות האחרונים ע"ש הרב יקותיאל וחנה קליין של אוניברסיטת בר-אילן ולקתדרה לחקר מנהיגות בעתות מצוקה ע"ש הרב משה חיים לאו, אף היא בבר-אילן.

פרק ה' הינו עיבוד יסודי והרחבה של חומר שהופיע בתוף האסופה: *Hasidism Reappraised*, Ada Rapoport-Albert (ed.), Littman Library of Jewish Civilization, London 1996). חומר מפרקים ו' ו-ז' הופיע בתוך: מחקרי ירושלים במחשבת ישראל, טו (תשנ"ט).

המהדורה העברית יוצאת לאור ביחמת מרכז זלמן שזר בהנהלת צבי יקותיאל. מצב בריאותי הכביד על הפרויקט ודרש הבנה רבה וסבלנות יתרה. אני אסיר תודה על הרגישות והנאמנות לי ולספר. המתרגם של הספר מאנגלית, דוד לוביש, מממש את אמיתות האימרה, שעל המתרגם ספר מדעי להיות מסוגל לכתוב אותו בעצמו. בעזרת אוצר הידע הנכבד שלו וכשרונו הלשוני הרב הוא הצליח לרדת לסוף דעתי והביעה בצורה נאותה. כמו כן אני מודה לאריאלה שקדי על הכנת המפתחות וליצחק כהן על הבאת הספר לדפוס.

ולבסוף, תודה למשפחתי התומכת כי במסירות, בנאמנות ובאהבה, גם בשעת כושר וגם בשעת הסתר פנים.

[illegible]

Biblioteka Czartoryskich, Cracow (Gospodarcze 308) באדיבות

מבוא

מזה מאה וחמישים שנה ומעלה מעסיקות תולדותיו של מי שמוחזק כמייסד החסידות, ר' ישראל בן אליעזר, ה'בעל שם טוב', את החוקרים במדעי היהדות – ובדברי ימי הדתות בכללם. תנועת החסידות השפיעה השפעה עצומה, הן בתחום הרוח והן בתחום החברה. החסידות שילבה את האתוס המיסטי בעבודת ה' היומיומית; היא הפכה את הקבלה למכשיר להעצמת חיי החברה ולא לעידוד ההתבודדות; היא שמה את הדגש על הצורך לעבוד את האלוהים מתוך שמחה ולא מתוך סגפנות; והיא עשתה את סיפוק צורכי היחיד ליעד דתי חשוב. קיצורו של דבר: החסידות יצרה אדיקות דתית מסוג חדש ויחיד במינו, אשר שבתה את דמיונם של המוני היהודים במזרח אירופה במאה התשע-עשרה ובראשית המאה העשרים. ולא זו בלבד, אלא שלאחר תקופת שפל, המאופיינת במיוחד בחורבן הטראגי של כמעט כל הקהילות החסידיות בשואה, הוכיחה החסידות שעוד כוחה במונתיה לפרוח בתכרות דמוקרטיות מודרניות. אנו עדים היום לצמיחה רבתי של קבוצות חסידיות בישראל, באמריקה ובאירופה.

אשר להיבט החברתי: החסידים, בדבקתם במנהיגיהם הכריסמאטיים (ה'צדיקים' או ה'אדמו"רים'), מצאו עקרון ארגוני שגשיר בהצלחה על רבים מן הפערים שבין האליטה לבין אנשי השורה. הם יצרו קהילות, שעם היותן ממושמצות היו וולונטריות לחלוטין, קהילות שבהן בא לידי ביטוי הקשרים ההדדיים שבין נפשות החברים. סוגיות של צדק חברתי ורווחה כלכלית עמדו במרכז דאגותיו של ה'צדיק' לא פחות מתפילה וקיום מצוות ריטואליות. בימינו אנו, משנתם המוסרית והדתית של הנודעים באדמו"רים, וכן סגנון התפילה החסידי, המאופיין בשירה ובמחול, מטביעים חותם, במידה גדולה או קטנה, על האידיאולוגיה והמעשה של כל זרמי היהדות ואף משפיעים על חוגים לא-יהודיים מסוימים. יתרה מזו: החסיד, לבוש 'קפטה' וחבוש 'שטריימל', שקוע בלהט התפילה, נתקבל בעולם כולו כסמל סטריאוטיפי לחיים יהודיים על פי המסורת.

ה'בעל שם טוב', או בקיצור המקובל (ששימש גם אותו עצמו), הבעש"ט, בהיותו מייסדה של תנועה זו, שתפסה מקום כה מרכזי בהתפתחותה של יהדות זמננו, מעורר עניין רב. קיימת במחקר הנחה מקובלת, אם לא מפורשת, שבמובן זה או אחר הבנת החסידות – ועמה הבנת חלק גדול בדת היהודית ובחוויה היהודית המודרנית – כרוכה בהבנת דמותו של הבעש"ט. סופרים שונים ראו בדפוס חייו גורם מכריע ביצירת

בביוגרפיה האקדמית הראשונה על ישראל בן אליעזר בעל שם טוב, פרופסור רוסמן בוחן את הנושא מתוך גישה חדשה. במקום להתרכז באגדות אודות הגיבור, הוא מדגיש את המכתבים שהבעש"ט כתב ומפרש אותם לאור מקורות חדשים בפולנית אשר מתארים את עיירתו של הבעש"ט, מז"יבוז', ואף מזכירים את הבעש"ט עצמו. מתברר שהבעש"ט לא היה מורד במימסד אלא חלק ממנו. הוא גם לא המציא תנועה חסידית חדשה יש מאין, אלא היה מושרש היטב במסורת של חסידי אשכנז. ספר זה מציע תדמית חדשה של הבעש"ט ומעריך מחדש את יחסו לתנועה החסידית המודרנית.

משה רוסמן, פרופסור לתולדות ישראל באוניברסיטת בר-אילן, זכה בפרס הלאומי (ארה"ב) לספר בהיסטוריה יהודית.

7	5	7	5	Samuel "Baleha"	10
7	1	2	6	Samuel "Baleha"	10
7	2	2	2	Samuel "Baleha"	10
9	0	Samuel "Baleha"	10
7	2	2	2	Samuel "Baleha"	10
7	2	2	2	Samuel "Baleha"	10
7	0	0	0	Samuel "Baleha"	10

איזכור מקורי של שם הבעש"ט ברשימת משלמי המסים במז"יבוז' (שורה רביעית)

עיצוב העטיפה: גדעון דן

דאנאקוד 185-459